

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі

“Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка”

Кафедра беларускага і рускага мовазнаўства

Вучэбны матэрыял па тэме

**“Асаблівасці ўжывання дзеепрыметнікаў у сучаснай беларускай
літаратурнай мове”**

па дысцыпліне “Беларуская мова”

для спецыяльнасці:

1-01 01 01 Дашкольная адукацыя

Склала дацэнт Мордас Н.Р.

Мінск

2019

ЗМЕСТ

1. Тэарэтычны раздзел

1.1. Асаблівасці ўжывання дзеепрыметнікаў у сучаснай беларускай літаратурнай мове

1.2. Тыповыя памылкі ў выкарыстанні формаў дзеепрыметніка

2. Пытанні да самакантролю ведаў

3. Практычныя заданні

1. Тэарэтычны раздзел

1.1. Асаблівасці ўжывання дзеепрыметнікаў у сучаснай беларускай літаратурнай мове

У сучаснай беларускай літаратурнай мове не ўсе формы дзеепрыметнікаў аднолькава пашыраны. Уласцівыя і часцей ужывальныя дзеепрыметнікі прашлага часу незалежнага і залежнага стану з суфіксамі *-л-, -н-, -ан-, -ен-, -т-*: *Спалоханая санная птушка ўспырхае з-пад самых ног* (Віт.); *Налітыя сокам каласы схіліліся долу і, абмытыя вячэрняй расой, пацяжалелі* (А.Ч.).

Ужыванне дзеепрыметнікаў прашлага часу незалежнага стану з суфіксамі *-ш-, -ўш-* у сучаснай беларускай мове абмежавана. Яны характэрны для пісьмовай мовы. А дзеепрыметнікі ў гэтай форме з суфіксам *-л-* ужываюцца шырока: *пазелянелыя лугі, пажаўцелае лісце, пачарнелыя пні, пераспелыя суніцы, збялелы твар*.

Дзеепрыметнікі з суфіксамі *-ш-, -ўш-, -уч- (-юч-), -ач-(-яч-)* у форме назоўнага склону мужчынскага роду адзіночнага ліку аманімічныя з дзеепрыслоўямі і таму амаль неўжывальныя ў літаратурнай мове. Не ўжываюцца ў сучаснай беларускай мове і зваротныя дзеепрыметнікі.

Выкарыстанне дзеепрыметнікаў цяперашняга часу залежнага стану з суфіксамі *-ем-, -ім-*, як і зваротных дзеепрыметнікаў, лічыцца парушэннем літаратурнай нормы, бо яны не характэрныя для сучаснай беларускай мовы.

Для замены не ўласцівых беларускай мове дзеепрыметнікаў пры перакладзе з рускай мовы ўжываюцца розныя сродкі:

- даданыя сказы (азначальныя, дапаўнальныя, дзейнікавыя): *Мелькавішце впереди огоньки вселяли заблудившимся надежду. – Агеньчыкі, якія мільгалі ўперадзе, абнадзейвалі тых, хто заблудзіўся;*
- дзеепрыметнікі з суфіксамі *-н-, -ен-, -ан-, -т-*: *расходившееся море – усхваляванае мора, работающий мотор – нявыключаны матор, затаившийся соловей – затоены салавей;*
- дзеепрыметнікі з суфіксам *-л-*: *увянувшая трава – завялая трава, настывший воздух – настылае паветра, замерзшая река – замёрзлая рэчка;*
- дзеясловы: *наливалась поспевающая в поле рожь – налівалася і паспявала ў полі жыта; земля, даждями разжиженная – зямля раскісла ад дажджоў;*
- дзеепрыслоўі: *останавливался шагающий сбоку командир – спыняўся, крочачы збоку, камандзір;*
- прыметнікі: *голубые сияющие глаза – блакітныя бліскучыя вочы;*

- назоўнікі: *паішучы крестыяннн – араты, падаючая звезда – знічка; о случнвшемся узнали быстро – пра здарэнне даведаліся хутка.*

Дзеепрыметнікі, якія не нясуць пэўнай сэнсавай нагруккі, у перакладах апускаюцца: *Детн спряталнсь за двума растуцнмн кустанм. – Дзеці схавалнсь за двума кустанм.*

1.2. Тыповыя памылкі ў выкарыстанні формаў дзеепрыметніка

Да тыповых памылак ў выкарыстанні формаў дзеепрыметніка можна аднесці:

- ужыванне зваротных формаў: *апрунуўшыся дзеці, пасварыўшыся хлопчыкі.* У беларускай літаратурнай мове зваротныя формы дзеепрыметнікаў зусім не ўжываюцца;
- ужыванне формаў дзеепрыметнікаў цяперашняга часу з суфіксамі -уч-, -юч-, -ач-, -яч-: *гуляючыя дзеці, цікавячыя факты, сустракаючыя бацькоўыхавацелі.* Такія формы з'яўляюцца парушэннем літаратурнай нормы беларускай мовы, таму іх варта замяніць часткамі складанага сказа: *дзеці, якія гуляюць; факты, якія цікавяць;ыхавацелі, якія сустракаюць бацькоў;*
- ужыванне формаў залежнага стану цяперашняга часу з суфіксамі -ом-, -ем-, -ім-: *даваемыя цацкі, узводзімы дзецьмн дом.* У беларускай мове найбольш распаўсюджанымі з'яўляюцца формы прошлага часу з суфіксамі -н-, -ен-, -ан-, -ян-, -т-: *прачытаная казка, зроблены ремонт, засеянае поле, размытая дарога.*

2. Пытанні да самакантролю ведаў

1. Ці ўсе граматычныя формы дзеепрыметніка аднолькава ўжывальныя ў беларускай мове?

2. Якія формы дзеепрыметніка ўжываюцца ў пісьмовай мове?

3. Ахарактарызуйце ўжыванне зваротных дзеепрыметнікаў.

4. Назавіце формы дзеепрыметнікаў, ўжыванне якіх у беларускай мове вельмі абмежавана..

5. Якімі моўнымі сродкамі можна карыстацца для замены не ўласцівых беларускай мове дзеепрыметнікаў пры перакладзе з рускай мовы?

7. Ахарактарызуйце тыповыя памылкі ў выкарыстанні формаў дзеепрыметніка.

3. Практычныя заданні

Заданне 1. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову.

1. Всё возрастающий грохот, невидимый луч, протопленная печь.
2. Мыслящий и вдумчивый человек, трепещущий огонек, плачущий голос.
3. Будущая жизнь, замерзший речей, развенчанный авторитет.
4. Пашущий крестьянин, падающая звезда, шумящая роща.
5. Работающий двигатель, заикающийся ребенок, поклеванная шишка.
6. Разбушевавшееся море, умоляющий взгляд, трудящийся человек.
7. Увянувший цветок, разлезшийся мешок, выжатый лимон.
8. Обгоревший пенъ, почитаемый человек, прожженное место.

Заданне 2. Перакладзіце на беларускую мову, ахарактарызуйце моўныя сродкі, якія выкарысталі для перакладу дзеепрыметнікаў з рускай мовы.

1. Отдохнувшие лошади бойко бежали по дороге (В.Версаев). 2. Море спало здоровым, крепким сном работника, сильно уставшего за день (М.Горький). 3. Потемневшее от пыли голубое южное небо – мутно; жаркое солнце смотрит в зеленоватое море, точно сквозь тонкую серую вуаль (М.Горький). 4. Я подкрался, подстрекаемый любопытством и прилег в траве над обрывом берега (А.Пушкин). 5. Молодые отпрыски, еще не успевшие вытянуться выше аршина, окружили своими тонкими, гладкими стебельками почерневшие, низкие пни (И.Тургенев). 6. Скоро стала попадаться нам спящая мелкая рыба, стоявшая или, лучше сказать, лежавшая на дне, по маленьким ямкам и впадинам; охотники не обращали на нее внимания; меня же очень занимало рассматривание тенистого прудового дна, освещенного огнем (С.Аксаков).